

LA CASA I EL GRUP RESIDENCIAL AL PLA D'URGELL. MODELS CULTURALS I PRÀCTIQUES SOCIALS (1950-1986)

Ferran Estrada i Bonell

PRESENTACIÓ¹

En aquestes pàgines es vol analitzar la relació entre els models culturals de la casa, la pràctica de la residència i la incidència que té en ambdós aspectes el canvi socioeconòmic. L'estudi s'ha realitzat a partir de l'anàlisi dels censos de població de 1950 a 1986 del poble de Poal (Pla d'Urgell), de la reconstrucció dels cursos domèstics i del treball de camp antropològic.² Si bé les dades d'aquest

1. Aquest article és part de la meua tesi doctoral sobre la casa com a unitat econòmica i social al Pla d'Urgell al llarg dels segles XIX i XX (F. Estrada, 1994b)). Per una aproximació a la residència durant el segle XIX i primera meitat del XX vegeu F. Estrada (1994a). El material utilitzat prové del treball de camp antropològic i la recerca en arxius realitzat entre principis del 1988 i l'agost del 1992. Vull expressar el meu agraïment a la gent del Poal, Bellvís i els Arcs; als encarregats dels arxius històrics de la Balaguer (AHCBA), la Segarra (AHCS), Provincial de Lleida (AHPLL) i dels arxius del Bisbat d'Urgell (ABU) i de la Parròquia d'El Poal (APEP), als alcaldes i als encarregats de les oficines i arxius municipals de Bellvís (AMBE) i d'El Poal (AMEP). Vull fer un agraïment especial a Ambrós Balcells, Oriol Beltran, Joan Bestard, Joan Bonell, Teresa Bonell, Núria Campañá, Antoni Farré, Joan Farré, Oriol Fló, Fernando Miret, Joan Miret, Josep Miret, Pilar Montané, Joan Oliva, Ramon Torres, Bernardí Reñé i Xavier Roigé.

2. Les dades utilitzades per a l'anàlisi quantitativa provenen de la reconstrucció dels cursos domèstics de les cases del Poal a partir del buidat nominal dels padrons municipals d'habitants i els censos de població des del 1883 a 1986 (AMBE i AMEP). La reconstrucció dels cursos domèstics ha estat realitzada per Núria Campañá, seguint la metodologia proposada per X. Roigé (1989). L'anàlisi quantitativa s'ha fet a partir de l'aplicació d'una adaptació de la tipologia proposada per en Laslett (1972): 1. SOLITARIS (1a. Vidu, 1b. Vidua, 1c. Solter, 1d. Soltera, 1e. Situació indeterminada); 2. SENSE NUCLI CONJUGAL (2a. Germans/es, 2 b. Altres parents coresidents, 2c. Sense vincles de parentiu coneguts); 3. NUCLI CONJUGAL SIMPLE (3a. Parella casada sense fills, 3b. Parella casada amb fills,

treball només fan referència al Poal, crec que els resultats són extrapolables a tota la comarca. El Pla d'Urgell és un marc excel·lent per aquest estudi:³ d'una banda, les seves característiques físiques i la construcció del Canal d'Urgell a mitjan segle XIX, han permès una profunda transformació econòmica i social i el desenvolupament d'una agricultura intensiva fortament industrialitzada; d'altra, s'ha mantingut una estructura agrària basada en les explotacions agrícoles de tipus familiar fins a l'actualitat. La conjunció entre ambdós fets fa possible relacionar el canvi socioeconòmic i les transformacions en els models culturals de la casa i les formes de residència.

Des del punt de vista analític, la casa és una institució formada per uns individus que són percebuts com un grup amb personalitat i responsabilitat pròpies, tant per part del conjunt de la societat com per ells mateixos. Aquest grup posseeix uns béns materials (edificis, terres, diners, drets sobre béns col·lectius, etc.) i immaterials (prestigi social, nom, poder, etc.). No és, però, la casa com a tal que legalment posseeix els béns sinó els seus membres, essent aquest un element clau a l'hora de definir les relacions internes de la casa. La casa constitueix una unitat d'explotació de recursos i de reproducció física i social dels individus i això fa que, la majoria de vegades, també sigui una unitat de residència. Les persones, a través de la casa, accedeixen als recursos, organitzen la producció i el consum i esdevenen membres de la comunitat. L'element principal que defineix el tipus de casa són les relacions que s'estableixen entre els seus membres. Per això, el tipus de casa canviarà segons les categories socials i els moments històrics, ja que les relacions entre les persones que la integren i el seu paper com a unitat socioeconòmica dins de la comunitat també ho farà.

La hipòtesi de la qual es parteix és la següent: les formes residencials són el producte de respostes estratègiques de les cases. Cada casa, davant de les diferents situacions socioeconòmiques i demogràfiques i en funció dels models culturals predominants en cada moment històric, construeix les seves estratègies productives i reproductives, les quals donen com a resultat formes residencials diferents.

3c. Vidu amb fills, **3d.** Vídua amb fills) ; **4.** EXTENSES (**4a.** Estesa als ascendents (p.e. pare o mare), **4b.** Estesa als descendents (nets, besnèts i nebots), **4c.** Estesa als col·laterals, **4d.** Estesa als col·laterals i ascendents) ; **5.** MÚLTIPLES (**5a.** Amb nucli secundari descendent i sense altres fills solters del primer nucli, **5b.** Amb nucli descendent i amb altres fills solters del primer nucli, **5c.** Amb nucli secundari col·lateral, **5d.** Altres formes).

3. La comarca geogràfica de la Plana d'Urgell forma part de la Depressió de L'Ebre. És una plana situada entre el riu Segre per ponent, la Serrra de Bellmunt i d'Almenara pel nord, l'altiplà de la Segarra per llevant i les Garrigues pel sud. La comarca administrativa fou creada l'any 1988 i abraça només els pobles centrals de la primera: els Arcs, Barbens, Belllloc, Bellví, el Bullidor, Castellnou de Seana, Fondarella, Golmés, Ivars d'Urgell, Linyola, Miralcamp, Mollerussa, el Palau d'Anglesola, el Poal, Sidamon, Torregrosa, Vallverd, Vilanova de Bellpuig i Vila-sana (abans Uxtafava).

ELS MODELS PREFERENCIALS DE RESIDÈNCIA

Els models culturals entorn la casa i la família són el conjunt d'idees que tenen els actors sobre què és o hauria de ser una casa, quins elements la configuren, quines són les seves funcions i els àmbits d'actuació, qui en forma part i quines són les relacions entre els seus membres. És per això que, si bé no són normes taxatives de comportament, poden tenir un efecte normatiu i serveixen de referència per ordenar les relacions entre les persones.

Els models culturals, però, són més flexibles i complexos del que sovint es considera i és precisament aquesta capacitat de representar ideològicament situacions molt diverses i, fins i tot, contradictòries, el què les hi confereix el seu poder (J. Contreras, 1991 p. 368 ; D. Comas d'Argemir, 1991 p. 132). Els models, a més a més de presentar la forma ideal de com han de ser les coses, inclouen alternatives als casos en què aquesta forma ideal no pot assolir-se, permetent una diversitat d'actuacions per adaptar el model a la circumstància particular de cada casa. Així, per exemple, en un sistema hereditari com el que es troba al Pla d'Urgell on la norma és que l'hereu sigui el fill primogènit, no tots els casos en què una dona és l'hereva són contraris a la norma. El model contempla la possibilitat que una filla hereti quan no hi ha fills o bé, si n'hi ha, quan no estiguin capacitats per heretar per problemes físics o psíquics o perquè opten per la carrera eclesiàstica.

D'altra banda, la casa no és una institució immòbil sinó que va canviant al llarg del temps en funció, entre altres factors, del desenvolupament del cicle familiar dels seus membres. Per tant, el model cultural de la casa tampoc no serà estàtic i contemplarà variacions en les formes en relació al del cicle familiar i de reproducció de la casa.

En cada moment històric, cada societat i cada grup social que la componen, elaboren uns models familiars propis amb relació al context socioeconòmic i a la tradició cultural. És evident, però, que una cosa són els models i una altra, a vegades ben diferent, la realitat. Cada casa, segons les persones que la configuren i el context, presenta unes formes concretes i els seus membres dibuixen unes estratègies determinades com a grup. Cada persona, en funció de les seves circumstàncies particulars, de com actuen els altres i de les normes de comportament, estableix unes estratègies d'actuació i reinterpreta els models culturals seleccionant-ne uns trets i oblidant-ne uns altres. Així, entre els models i la pràctica s'estableix una relació dialèctica que fa que els primers es construeixin i modifiquin quan les transformacions de les condicions de vida i del context socioeconòmic ho requereixen (Comas, D.[*et. alt.*]1990 p. 10-11). Aquests canvis, però, es produeixen lentament com a conseqüència de l'adaptabilitat dels models familiars. Per això, a vegades, malgrat els canvis en el context i en les pràctiques, sembla que els models es mantinguin en el temps.

La casa, segons el model cultural predominant al Pla d'Urgell al llarg dels segles XIX i bona part del XX, està formada per un grup de persones relacionades entre si

per tres tipus de vincles: consanguinitat (els membres nascuts a la casa), afinitat (els cònjuges dels anteriors) i treball (les persones que hi treballen i hi resideixen). El nucli central dels membres de la casa està format per un conjunt de parelles amb els fills solters de cadascuna d'elles. Aquestes parelles estan lligades entre si per vincles pares-fill, de manera que només un fill de cada generació, l'*hereu*, es queda a casa un cop casat i rep la major part del patrimoni, mentre que la resta de germans l'abandonen en casar-se. Tots els membres de la casa estan sota l'autoritat del seu cap, resideixen en un mateix grup, posseeixen i treballen conjuntament un patrimoni i viuen d'aquest treball formant una unitat de consum.

Segons aquest model, la residència postmatrimonial pot ser de dues menes d'acord amb la posició dels futurs cònjuges respecte a la transmissió dels béns de les seves cases d'origen. D'una banda, quan un dels futurs cònjuges és l'*hereu* dels béns dels seus pares, la nova parella s'incorpora a la casa d'aquest i configuren una única unitat residencial amb els pares, germans solters i altres persones que en formen part en aquell moment concret. En el cas poc probable que ambdós cònjuges siguin *hereus*, la coresidència s'estableix amb els pares d'un o altre en funció de criteris com el volum del patrimoni. Així doncs, amb el matrimoni del fill/lla *hereu*, la forma residencial que s'adopta és de tipus complex. Amb el temps, els germans/nes solters de l'*hereu* es casen i abandonen la casa, els pares moren i la parella jove va tenint fills. Al llarg d'aquest procés, el tipus de residència inicial va canviant cap a formes més simples fins adoptar una forma de tipus conjugal. Arriba un moment, però, en què els fills de la parella jove es fan grans, un d'ells es casa, és anomenat *hereu* i passa a residir junt amb el seu cònjuge amb els seus pares, reiniciant-se el cicle residencial.

D'altra banda, quan ambdós cònjuges són *cabalers* formen una nova casa i una unitat residencial independent en el moment de casar-se. Davant d'aquest tipus de matrimoni, el model ideològic és que els pares ajudin als seus fills a establir-se. És per això que, quan poden, sobretot els pares del marit, els han de donar algunes terres i una casa o bé arbitrar alguna solució per l'habitatge de la nova parella.⁴ Amb el matrimoni de dos *cabalers*, el grup residencial inicial està format únicament per una parella. Aquest grup va ampliant-se amb el naixement dels fills i filles i, amb el casament d'aquell que és anomenat *hereu*, adopta formes residencials complexes, passant a desenvolupar-se seguint el cicle residencial descrit en primer lloc.

Aquest model de residència postmatrimonial ja apareix en els capítols matrimonials de finals del segle XVIII i s'ha mantingut pràcticament sense variacions fins la dècada de 1970.⁵ A partir d'aquest moment ha començat a

4. Aquestes solucions passen per la donació d'un *pati* (solar) per construir la casa, dividir la casa paterna en dos habitatges, donar-los una quantitat per l'adquisició de la casa, etc.

5. Dels més de dos-cents capítols matrimonials buidats referents al segle XIX en tots aquells atorgats quan un dels cònjuges és *hereu* s'hi recull la coresidència amb els seus pares, l'obligació d'aquests de mantenir-lo a ell, la seva futura muller i els fills, així com l'obligació

generalitzar-se una variant del model segons la qual el fill hereu casat ocupa una residència més o menys independent de la dels seus pares. La solució adoptada amb més freqüència és la construcció d'un altre habitatge a les golfes de la casa dels pares on s'hi instal·len l'hereu i la seva muller. D'aquesta manera, la parella jove i la vella viuen, en paraules d'una informant nascuda a mitjans de la dècada de 1920, "junts però no barrejats». En altres casos, pares i fill hereu viuen en edificis diferents del mateix poble i mantenen una constant interrelació a més a més de l'estrictament laboral.

En un principi, però, la residència separada dels pares es veia com una ruptura a la casa, com un abandonament del fill hereu de les seves obligacions. A més a més de les connotacions de trencament amb la norma, suposava un increment de les despeses i un temor dels pares a trobar-se abandonats en la vellesa. Si l'hereu no vivia amb els pares semblava que desatenia les seves obligacions i, per tant, no estava justificat el seu afavoriment en el repartiment dels béns d'aquests. Avui, però, són els mateixos pares els que prefereixen aquest tipus de solució ja que també per a ells suposa una major independència. La separació de la residència entre la parella dels joves i dels vells és vista com una solució a les possibles friccions i conflictes derivats de la convivència quotidiana. La residència independent ja no es percep com una deserció i una divisió de la casa, sinó com un mecanisme per assegurar la seva continuïtat.

Aquest canvi en el model residencial està en relació amb un procés de privatització de les relacions dins la parella i de creixent valoració de la intimitat i de la independència individual per sobre del grup, que va lligat a la difusió de nous models de formes de viure a través dels mitjans de comunicació com el cinema i la TV, a la millora de les condicions del habitatge, etc. La residència separada ha estat factible, però, gràcies al procés d'expansió agrària dels anys cinquanta i seixanta, que ha permès assumir l'increment de despeses que suposa tenir dues residències separades.

Segons el model predominat actualment, la residència independent entre els pares i el seu fill hereu no implica el reconeixement de cases diferents. A nivell del model ideològic aquest tipus de residència no suposa una divisió de la casa, ja que es considera que el principal factor que la defineix és el treball conjunt de la mateixa explotació agrícola. Un informant, nascut a mitjans dels anys quaranta, explicava així la seva experiència:

El què vaig fer [en casar-me] és posar-me a viure sol, apartat, separat del pare. Allò era casa meua. Però casa meua en el sentit del meu pis [habitatge], però la casa, l'explotació familiar,

---

d'aquests de treballar en profit de la casa. Així mateix, segons J.M.Porcioles (1934, p.179-180), durant el primer terç del segle xx aquesta clàusula apareixia en tots els capítols matrimonials d'aquest tipus atorgats al Partit Judicial de Balaguer.

continuava essent la tradicional.[...]. Per això quan jo deia a casa nostra fèiem això em referia a casa del pare, a l'explotació familiar agrària que dirigia el pare [...] familiar [en el sentit de treballada pel grup familiar] i explotació era una cosa que anava íntimament lligada.

El fet de compartir l'explotació és un element tant important en el model cultural que, fins i tot en aquells casos que existeixen altres fons d'ingressos, independentment de l'activitat que proporciona un major volum de diners, es considera que els pares i el fill formen una sola casa pel fet que comparteixen una mateixa explotació.⁶

L'ANÀLISI DELS GRUPS RESIDENCIALS

L'anàlisi de la composició dels grups residencials⁷ a partir de la metodologia proposada per P. Laslett (1972) per a l'estudi dels censos de població, ha estat una de les principals formes d'aproximació al tema de la família i les relacions de parentiu a Europa. Aquesta aproximació presenta, però, un seguit de problemes que han estat posats de manifest per molts dels mateixos autors que l'han utilitzat i que poden resumir-se en quatre punts.⁸

En primer lloc hi ha les qüestions lligades a la manca de precisió i fiabilitat dels censos. Les llistes nominals anteriors al segle XIX acostumen a ser fonts fiscals i, a més a més, sovint no hi consten les relacions familiars ni l'edat de les persones. Els censos moderns, per la seva banda, presenten problemes derivats dels criteris seguits en la delimitació dels grups residencials els quals, de vegades, difereixen de la realitat.⁹

Les limitacions derivades del contingut dels censos i de la seva validesa per a l'anàlisi de les estructures familiars constitueixen un segon bloc de problemes. Les llistes nominals ofereixen informació sobre les formes residencials i d'aquestes no

6. L'activitat quotidiana ofereix un ventall molt ampli de situacions i de formes d'actuar en el quals es posa de manifest la percepció dels dos grups residencials com a una única casa. El carter, per exemple, quan la residència de l'hereu i els seus pares és en edificis separats, sovint porta tota la correspondència a la casa dels pares; quan pares i fills viuen en habitatges diferents del mateix edifici, freqüentment només hi ha un únic comptador per la llum, una única línia telefònica amb un segon telèfon a casa dels joves, els impostos municipals es paguen com una única residència, etc.

7. A partir d'ara GR.

8. Per un resum d'aquests problemes veure J.L. Flandrin (1979). J. Bestard (1980 i 1986), J. Bestard i J. Contreras (1985), X. Roigé (1989) i M. Segalen (1992).

9. En aquest sentit, és significatiu l'exemple de Còrsega mostrat per G. Lenclud (1979).

se'n pot deduir el contingut real de les relacions entre les persones, les quals venen determinades per les relacions de producció, de reproducció i les formes de transmissió i són el que configura les estructures familiars.

Un altre conjunt de problemes va lligat a la metodologia. Una tipologia formal com la proposada per P. Laslett porta a analitzar els fenòmens, no a partir del context i contingut que els dóna significat, sinó mitjançant uns tipus i conceptes elaborats a priori i per un altre context que no tenen perquè correspondre amb la realitat estudiada. Una tipologia així converteix en semblant el que és fruit de processos culturals i principis d'organització socials diferents, alhora que fa diferent el que és fruit de processos culturals i principis d'organització socials diferents, alhora que fa diferent el que és fruit d'unes les mateixes estructures familiars. És per això que cal analitzar les formes residencials a la llum dels models culturals que els donen significat i que fan que, davant d'un context social, econòmic i demogràfic, s'adoptin unes o altres formes de residència.

Finalment, i aquest és potser el problema que s'ha posat de manifest més sovint, hi ha la imatge estàtica de les formes residencials que ofereixen els censos de població i les llistes nominals. La informació que dóna un cens sobre un grup residencial correspon a una de les diferents formes que pot anar adaptant al llarg del temps. Cadascuna de les fases per les que passa un grup residencial pot classificar-se segons la tipologia d'en Laslett, però cap d'aquests tipus representa la forma que adopta aquest GR i, molt menys, una estructura familiar. Les categories com "simple", "extensa" o "múltiple" no són necessàriament diferents tipus d'estructures familiars sinó que poden representar diferents fases del desenvolupament del cicle de la mateixa estructura familiar (L.K. Berkner, 1975).¹⁰

Malgrat aquests problemes, l'anàlisi de les formes residencials a partir dels censos de població ha generat un bon nombre d'estudis. Les diferents crítiques a la metodologia han permès que, amb la incorporació de la perspectiva temporal mitjançant la reconstrucció dels cursos domèstics i cicles familiars,¹¹ es pogués treure el màxim rendiment a l'estudi dels censos de població. L'aproximació

10. Moltes de les crítiques fetes a l'anàlisi dels censos ja havien estat presentades anys abans per alguns antropòlegs (W.H. Goodenough, 1955 i M. Fortes, 1958) davant dels problemes que comportava l'estudi de les formes residencials en societats no occidentals. Aquests autors assenyalaven la necessitat d'incloure informació sociològica i cultural a la informació estadística i d'introduir el concepte de cicle en l'anàlisi dels grups domèstics (J. Bestard i J. Contreras, 1985).

11. Sobre l'anàlisi dels grups residencials, el cicle familiar i el curs domèstic i els seus problemes, veure X. Roigé (1989). El cicle familiar fa referència "al desenvolupament d'un nucli conjugal des de la seva formació (inici del cicle, o matrimoni dels conjugues) fins a la seva dissolució (final del cicle, a la mort del darrer sobrevivint). (...) Per curs domèstic hem de referir-nos a una seqüència de cicles familiars que es sobreposen en un mateix grups residencial. (...) El desenvolupament d'un curs domèstic pot presentar un, diversos o cap cicle familiar complet" (X. Roigé, 1989: 15-17).

estadística junt amb la reconstrucció dels cursos domèstics permeten tenir una idea força clara de quines són les tendències en l'evolució de les formes residencials. Igualment, la combinació de les perspectives quantitativa i qualitativa facilita la comprensió del fenomen en fer possible anar més enllà dels models i veure la seva concreció en la pràctica.

L'estudi de les formes residencials no és, però, una finalitat per ell mateix. La seva importància rau en que, la residència, és el reflex d'unes estratègies seguides pel grup domèstic en funció d'uns models culturals determinats i davant d'unes necessitats de força de treball i d'unes conjuntures socioeconòmiques i demogràfiques particulars (X. Roigé, 1989 p.65). Com a conseqüència d'això, l'anàlisi de la residència i dels factors que potencien els seus canvis és un mecanisme important per entendre el funcionament dels grups domèstics i la seva reproducció.

EL NOMBRE DE PERSONES CORRESIDENTS

Una primera aproximació quantitativa a les formes de residència és l'anàlisi de la mitjana de persones per grup residencial (MP/GR). Sovint s'ha assenyalat, amb raó, que les dimensions del grup residencial no donen cap referència sobre la seva estructura. (A. Collomp, 1974 p. 781). Malgrat això, en l'anàlisi de la casa com a unitat social i econòmica és important conèixer aquesta relació ja que, el nombre de persones que configuren un GR permet d'entendre millor el funcionament de la casa com a unitat de producció i consum.

Les dimensions dels grups residencial estan condicionades per factors demogràfics, socioeconòmics i culturals: la fecunditat, que depèn tant de l'atzar demogràfic com del control de natalitat en relació amb els models i estratègies reproductives;¹² les taxes de mortalitat, tant la general com la infantil; l'esperança de vida; l'edat de matrimoni;¹³ la situació econòmica general i del grup (necessitat de força de treball en funció dels recursos disponibles i la tecnologia, possibilitats d'emigració i de treball pels fills no hereus, etc.); la residència postmatrimonial; les

12. H. Smith (1984, p.76) mostra l'existència d'una fecunditat diferent segons la classe social entre els viticultors de Cruzy (Hérault, Llenguadoc) del segle XIX. Mentre que els petits pagesos i els jornalers tenien una fecunditat elevada, els pagesos benestants i terratinents practicaven el control de natalitat ja que, malgrat casar-se més joves que els primers, tenien un menor nombre de fills. En aquest grup social, un major nombre de fills suposava un major perill de divisió del patrimoni i, per tant, de descens social.

13. J. Dupâquier i M. Démonet (1972:p.1043) arriben a la conclusió, després d'una simulació demogràfica per ordinador, que la dimensió de les famílies depèn en primer lloc de la fecunditat i, en segon lloc, de la mortalitat infantil. L'edat al matrimoni, la mortalitat dels adults i el creixement de la població també hi influeixen si bé d'una forma menor i indirectament, en modificar l'estructura de la població.

relacions entre pares i fills; els conceptes ideològics entorn a la independència, intimitat i comoditat en la residència, etc.

QUADRE 1
EVOLUCIÓ DE LA POBLACIÓ I DE LA MP/G. EL POAL, 1950-1986

anys	habitants	GR	MP/GR
1950	779	172	4,5
1955	770	177	4,4
1960	822	180	4,6
1965	821	185	4,4
1970	822	183	4,5
1975	751	-	-
1981	745	178	4,2
1986	683	179	3,8

Font: elaboració pròpia a partir dels censos de població i padrons municipals d'habitants.

Des de l'any 1950 a 1986 poden diferenciar-se dos períodes en l'evolució de la MP/GR, que corresponen a situacions agrícoles i demogràfiques diferents (QUADRE 1). El primer va de 1950 fins a 1970-1975 i es caracteritzava per un estancament de la MP/GR a l'entorn de les 4,5 persones. Aquest estancament arribava després d'una etapa de lenta però constant disminució del nombre de persones per grup entre 1920 i 1950, que passà de les 5,5 de 1920 a les 4,5 persones de 1950.¹⁴ En la base d'aquest estancament s'hi trobava el procés d'expansió agrícola que des de finals dels anys cinquanta i fins a mitjans dels setanta s'estava produint a la comarca, que suposà un fre a l'emigració. A aquest factor s'hi afegí també l'augment de l'esperança de vida i el manteniment de la natalitat.¹⁵

A partir de mitjans de la dècada de 1970, coincidint amb la crisi energètica, s'inicià la crisi de l'agricultura productivista, que ha tingut com un dels seus trets

14. El descens de la MP/GR estava en relació amb la disminució de la fecunditat, reflectida en la baixa taxa bruta de natalitat del 24,3 per mil de la dècada de 1921-1930 fins al 15 per mil la dècada de 1941-1950. Així mateix, la disminució de la MP/GR era fruit del procés d'emigració dels anys trenta que arribà fins a una taxa bruta del -9,3 per mil i que va afectar sobretot als cabalers de les cases.

15. La dècada de 1941-1950 la taxa bruta de natalitat era del 15 per mil, de 15,8 per mil entre 1951 i 1960 i del 15,5 per mil els anys 1961-1970. Els mateixos períodes la taxa bruta de migració va ser del 0,5 per mil, de 0,7 per mil i 3,9 per mil respectivament. Entre 1940 i 1969 les defuncions de majors de setanta-quatre anys passaren de representar el 26,9 % del total a suposar un 38,9 %. Igualment les morts dels menors d'un any disminuïren del 15,4 % al 2,2 % del total de defuncions.

principals la forta i constant caiguda de les rendes agràries. Aquest fet, que ha suposat un fort augment de l'emigració, s'ha ajuntat a l'envelliment de la població i la reducció del nombre de fills per parella.¹⁶ Tots aquests elements han potenciat novament la caiguda de la MP/GR, la qual ha passat de les 4,5 persones de 1970 fins a les 3,8 de 1986.

LES FORMES RESIDENCIALS

L'anàlisi de les formes residencials a partir dels censos de població és el següent pas en l'aproximació al fet de la residència. Com s'ha assenyalat anteriorment, un dels principals problemes que presenta aquesta anàlisi és la imatge estàtica que se n'obté. Malgrat això, els censos de població permeten una primera aproximació al fenomen, així com establir unes tendències generals sobre l'estructura de la residència i la seva evolució.

Les dades del QUADRE 2 mostren com, al llarg del període analitzat, el tipus de GR més nombrós ha estat el conjugal (tipus 3). El 1950 i el 1986, els GR d'aquests tipus ha representat més del 50 % de tots els grups i només els anys 1960 i 1970 la suma dels GR complexos (4 i 5) els han superat en pes relatiu dins del total.

QUADRE 2
EVOLUCIÓ DE LA PROPORCIÓ DE GR SEGONS LA SEVA
COMPOSICIÓ. EL POAL, 1950-1986

ANY	1	2	3	4	5	4+5	GR
1950	5,23	1,74	56,40	19,77	16,86	36,63	172
1955	5,65	1,13	49,72	22,60	20,90	43,50	177
1960	4,44	2,22	45,00	25,56	22,78	48,33	180
1965	4,32	2,16	47,03	27,03	19,46	46,49	185
1970	6,56	2,73	41,53	27,87	21,31	49,18	183
1981	7,30	1,69	47,19	24,16	19,66	43,82	178
1986	8,38	2,79	50,84	22,91	15,08	37,99	179

Nota: % sobre el total de grups residencials de cada cens.

Font: elaboració pròpia a partir dels censos i padrons d'habitants.

16. La taxa bruta de natalitat baixà fins el 7,2 per mil entre 1971 i 1981 i es recuperà lleugerament la dècada de 1982-1991, arribant al 11 per mil. Els mateixos períodes, la taxa bruta de migració va augmentar fins el 11,3 per mil i el 12,9 per mil respectivament.

QUADRE 3
 PROPORCIÓ D'HABITANTS SEGONS LA
 COMPOSICIÓ DEL SEU GR EL POAL, 1950-1986

ANY	1	2	3	4	5	4+5	habitants
1950	1,16	0,77	49,17	24,01	24,90	48,91	779
1955	1,30	0,52	42,73	25,19	30,26	55,45	770
1960	0,97	0,97	36,98	29,08	32,00	61,07	822
1965	0,97	0,97	38,12	31,91	28,01	59,93	821
1970	1,46	1,34	34,18	33,09	29,93	63,02	822
1981	1,74	0,81	38,12	28,72	30,60	59,33	745
1986	2,20	1,46	42,90	29,14	24,30	53,44	683

Nota: % sobre el total d'habitants de cada cens.

Font: elaboració pròpia a partir dels cens i padrons d'habitants.

El predomini de la residència en grups de tipus conjugal és, però, menys clar quan es té en compte la proporció de població que viu en grups d'aquests tipus (QUADRE 3). Així, malgrat que al llarg de tot el període de forma residencial que inclou més persones també és la conjugal, el seu pes dins del conjunt d'habitants és inferior al dels GR d'aquest tipus dins del total de grups. Si respecte al total de GR la proporció dels conjugal oscil·la entre el 56,40 % de 1950 i el 41,53 % de 1970, pel que fa la població que viu en aquests grups dins del conjunt de la població la variació va des del 49,17 % de 1950 fins al 34,38 % de 1970. A més a més, al llarg de tot el període de proporció de població que viu en GR de tipus conjugal és menor a la que viu en GR complexos (tipus 4 i 5) els quals, a partir de 1955, inclouen més de la meitat de la població del Poal.

Un altre fenomen que s'observa en els quadres 2 i 3 és l'augment dels GR del tipus 1 i de les persones que viuen soles, a partir del quinquenni 1965-1970. Com es veurà més endavant, aquest fet està relacionat amb l'envelliment de la població i els processos migratoris dels fills.

Com sovint ha estat assenyalat per altres llocs on les formes residencials complexes són la norma cultural, el predomini quantitatiu de les formes conjugals no significa que siguin les més importants. Segons A. Fine-Souriac (1977), quan en una societat hi ha més del 20-25 % del total de GR de tipus complex aquesta és la forma residencial predominant. Així, l'existència al Poal d'entre un 36,63 % el 1950 i un 49,18 % el 1970 de GR extensos i múltiples és indicatiu d'una forta tendència a l'adopció de formes residencials complexes. A més a més, la presència d'aquest tipus de grups durant la dècada de 1960 supera la de GR conjugals. La relativament important presència de formes residencials conjugal és deguda, en part, a les limitacions que imposa els sistema demogràfic a l'extensió dels GR. La mortalitat, l'esperança de vida, l'estructura de la població per edats, la fertilitat i l'edat de matrimoni son factors que incideixen directament en la

composició dels grups residencials.¹⁷ Les possibilitats d'extensió d'un GR es limiten només a un curt període de temps en què hi ha in fill que té l'edat per contraure matrimoni però els pares encara no han mort (L.K. Berkner, 1975 p.730). Això fa que la presència de GR complexos en un cens sigui inferior als que realment han seguit el model cultural de residència al llarg del seu desenvolupament.

Cal tenir present, però, que els límits demogràfics no són fenòmens externs. Excepte la mortalitat i l'esperança de vida, i encara podrien establir-se taxes diferents segons la categoria social, al resta de factors demogràfics com la fecunditat i l'edat de matrimoni no són, en general, fruit de l'atzar demogràfic sinó que responen a models culturals i estratègies reproductives seguides pels mateixos grups. Així, el retardar l'edat de matrimoni podria ser una estratègia per evitar la residència conjunta de dues parelles i els seus fills, davant la impossibilitat material de la casa de mantenir-les.

A més a més de la demografia, però, hi ha altres factors que condicionen el seguiment del model residencial i l'extensió dels GR. L'evolució de les formes residencials mostra com les proporcions de cadascuna d'elles han anat variant al llarg del període estudiat. Aquestes variacions indiquen que «les formes residencials registren, fins i tot a curt termini, les transformacions socials i econòmiques» i són «estratègies adaptatives als processos conjunturals i estructurals de canvi econòmic, social i demogràfic» (X. Roigé, 1989 p.29). Malgrat això, la comparació entre les variacions de les formes residencials, les transformacions agrícoles i l'evolució demogràfica porta a la conclusió que no pot establir-se una relació directa entre un determinat fenomen demogràfic o econòmic i els canvis en les formes de residència. L'anàlisi de períodes més llargs posa de manifest com l'augment dels GR de tipus conjugal o complex es produeix tant en períodes d'expansió agrícola com de crisi, en moments d'immigració com d'emigració, amb taxes de natalitat en augment com en descens.¹⁸ Les formes residencials depenen d'una gran diversitat d'elements, però no hi ha cap relació mecànica que porti a una forma residencial determinada a partir d'un element concret, sinó que només pot parlar-se de convergències entre factors (M. Segalen, 1992 p.46). En cada moment històric, les causes de l'augment o disminució dels GR extensos i múltiples depenen d'una combinació diferent dels factors socioeconòmics (classe social, organització social del treball, necessitat de força de treball, oferta de treball a la comarca i fora d'ella, possibilitats d'accés a habitatges independents per part de les noves parelles, etc.), demogràfics (natalitat i mortalitat, nupcialitat i celibat, edat al matrimoni, migracions, etc.) i culturals (models reproductius, models de residència postmatrimonial, idees entorn la intimitat i la independència, etc.).

17. Segons Wrigley (1985 p.136) les condicions demogràfiques d'una societat preindustrial impedié que més del vint-i-nou per cent de les famílies poguessin tenir tres generacions.

18. Vegeu al respecte F. Estrada (1994a) i (1994b).

A més a més de variar en funció del context general en el qual es troben, les formes residencials també depenen de la posició socioeconòmica de cada GR.¹⁹ L'anàlisi de les formes residencials del cens de 1950 en funció de la posició socioeconòmica dels GR, mostra que els grups amb una posició més elevada adopten formes extenses i múltiples en una proporció major que els altres (QUADRE 4).²⁰ Així, de les noranta cases amb una RLI (Riquesa Líquida Imposable) de fins a cinc-centes pessetes, només dinou (un 21,11 %) presentaven formes complexes. La proporció de GR complexos pujava fins un 56,14 % (trenta-dos sobre cinquanta-set) entre els que posseïen una RLI des de les cinc-centes a les dues mil pessetes, baixava fins el 42,11 % (vuit sobre dinou) entre les que tenien de dues mil a cinc mil pessetes de RLI i, finalment, tornava a augmentar fins un 66,67 % (quatre sobre sis) entre els GR amb més de cinc mil pessetes de RLI. Igualment, els grups residencials amb una posició econòmica més elevada tenien un pes relatiu major entre els GR complexos que en el conjunt: els grups amb més de dues mil pessetes de RLI representaven el 14,54 % del total de grups residencials del cens de 1950 però, en canvi suposaven el 19,05 % del total de grups dels tipus 4 i 5. En canvi, els GR amb una RLI inferior a dues-centes cinquanta pessetes, que eren el 38,37 % del total, només representaven el 14,29 % dels GR complexos (QUADRE 4b).

QUADRE 4
TIPUS DE GR SEGONS LA SEVA POSICIÓ SOCIOECONÒMICA. EL POAL, 1950
QUADRE 4a. *Percentatge de GR de cada tipus en cada categoria econòmica*

valor RLI	1	%	2	%	3	%	4	%	5	%	4+5	%	GR
0 pta.	2	7,41	1	3,70	20	74,07	2	7,41	2	7,41	4	14,81	27
> a 250	2	5,13	2	5,13	30	76,92	3	7,69	2	5,13	5	12,82	39
> 250 a 500	2	8,33	0	0,00	12	50,00	6	25,00	4	16,67	10	41,67	24
> 500 a 1.000	1	3,45	0	0,00	15	51,72	5	17,24	8	27,59	13	44,83	29
> 1.000 a 1.500	1	4,55	0	0,00	7	31,82	8	36,36	6	27,27	14	63,64	22
> 1.500 a 2.000	0	0,00	0	0,00	1	16,67	4	66,67	1	16,67	5	83,33	6
> 2.000 a 2.500	0	0,00	0	0,00	5	50,00	3	30,00	2	20,00	5	50,00	10
> 2.500 a 5.000	1	11,11	0	0,00	5	55,56	1	11,11	2	22,22	3	33,33	9
> 5.000 a 10.000	0	0,00	0	0,00	1	33,33	0	0,00	2	66,67	2	66,67	3
> 10.000	0	0,00	0	0,00	1	33,33	2	66,67	0	0,00	2	66,67	3
Total	9	5,23	3	1,74	97	56,40	34	19,77	29	16,86	63	36,63	172

19. D. I. Kertzer (1984) per la regió de Bolonya (Itàlia), P. P. Viazzo i D. Albera (1990) per el Piemont (Itàlia) i D. Comas d'Argemir (1988) a Vila-Ronona (Alt Camp), entre altres, han mostrat l'estreta relació entre les formes residencials, els grups socials i l'organització de la producció de cadascun d'aquests grups.

20. S'ha triat l'any 1950 perquè es disposa dels repartiments de la contribució del mateix any del terme del Poal i dels termes municipals veïns on els habitants del Poal tenen també terres: Bellvís, Linyola i el Palau d'Anglesola, la qual cosa permet conèixer amb major exactitud la posició econòmica real de les cases.

QUADRE 4B. *Percentatge de cada categoria econòmica en cada tipus de GR*

valor RLI	1	2	3	4	5	4+5	Total
0 pta.	22,22	33,33	20,62	5,88	6,90	6,35	15,70
> a 250	22,22	66,67	30,93	8,82	6,90	7,94	22,67
> 250 a 500	22,22	0,00	12,37	17,65	13,70	15,87	13,95
> 500 a 1.000	11,11	0,00	15,46	14,71	27,59	20,63	16,86
> 1.000 a 1.500	11,11	0,00	7,22	23,53	20,69	22,22	12,79
> 1.500 a 2.000	0,00	0,00	1,03	11,76	3,45	7,94	3,49
> 2.000 a 2.500	0,00	0,00	5,15	8,82	6,90	7,94	5,81
> 2.500 a 5.000	11,11	0,00	5,15	2,94	6,90	4,76	5,23
> 5.000 a 10.000	0,00	0,00	1,03	0,00	6,90	3,17	1,74
> 10.000	0,00	0,00	1,03	5,88	0,00	3,17	1,74

Font: elaboració pròpia a partir del cens de població del Poal de 1950 i els repartiments de la contribució urbana del Poal (AMEP) i la rústica i pecuària del Poal, Bellvís, el Palau d'Anglesola i Linyola del 1950 (AHPLL).

Les diferències en el seguiment de formes residencials en relació a la posició socioeconòmica de la casa, no són tant el producte de diferències en la capacitat de sustentació dels béns que posseeixen els membres del GR com el resultat de les diverses estratègies reproductives de cada classe social.

L'extensió d'un grup residencial no pot relacionar-se únicament amb la seva capacitat de sustentació ja que, a més a més de la terra, un recurs molt important del qual disposa és la força del treball. en el context estudiat, l'extensió del grup residencial amb la incorporació d'un fill/lla casat, malgrat suposar un increment de les despeses també fa possible un major volum d'ingressos que les compensa, en augmentar el nombre de persones en edat de treballar que poden anar a jornal o bé permeten agafar terra a mitges a en arrendament.

Entre els mitgers, per exemple, un grup familiar nombrós permetia treballar hisendes més grans i evitar contractar mossos i jornalers augmentant, així, els ingressos del grup. Igualment, entre els jornalers, un grup complex feia possible un major volum d'ingressos en incrementar els jornals que es podien fer. Al mateix temps, també permetia diversificar les fonts d'ingressos i assegurar el manteniment de les persones que no podien treballar.

Cal no confondre, però, el fet que l'extensió permeti un major volum d'ingressos amb que sigui l'element que potencia les diferències socials. Una forma complexa de residència pot ajudar al funcionament i reproducció d'una casa, però origina una diferenciació social a partir d'una suposada acumulació de riquesa fomentada en el fet de tenir més força de treball (H. Smith, 1984 p.65). L'adopció d'un tipus determinat de residència s'ha de considerar com una estratègia de supervivència i reproducció del GR en funció de la disponibilitat de recursos productius i de l'organització social del treball, i no com el fruit d'unes limitacions de tipus

econòmic o demogràfic. Cal tenir present, a més a més, que malgrat la presència relativament important en un ampli sector social de formes complexes de residència, el seu contingut és diferent en cada categoria social.

QUADRE 5
CÒNJUGE A TRAVÉS DEL QUAL S'ESTÉN EL GRUP RESIDENCIAL. EL POAL
1950 I 1986

tipus	1950				1986			
	H	%	D	%	H	%	D	%
4a	13	81,3	3	18,7	23	85,2	4	14,8
4b	-	-	1	100,0	1	100,0	-	-
4c	1	50,5	1	50,0	6	85,7	1	14,3
4d	14	93,3	1	6,7	1	100,0	-	-
Tot 4	28	82,3	6	17,6	31	86,1	5	13,9
5a	11	84,6	2	15,4	14	70,0	6	30,0
5b	13	100	-	-	6	75,0	2	25,0
5c	-	-	-	-	-	-	-	-
5d	-	-	-	-	-	-	-	-
Tot 5	24	88,9	3	11,1	20	71,4	8	28,6
Total	152	85,3	9	14,7	51	79,7	13	20,3

Nota: grups residencials que s'estenen a través del marit (H) o a través de la muller (D).

Font: elaboració pròpia a partir dels censos de població.

Demografia, context econòmic i posició socioeconòmica del GR són elements que condicionen l'adopció de les formes residencials. Tots aquests factors, però, estan en relació amb les estratègies de reproducció del Gr, les quals van lligades al sistema de transmissió. Al Poal i al Pla d'Urgell el sistema hereditari suposa la coresidència dels pares amb el fill/lla hereu, el seu cònjuge i els fills d'aquests. Per tant, el seguiment d'aquest model hereditari ha de reflectir-se, com de fet es desprèn de les dades que s'acaben de presentar, en la presència important de formes residencials de tipus complex. A més a més, com a conseqüència de que el sistema privilegia la successió masculina per sobre de la femenina, l'extensió dels grups residencials ha de fer-se, com efectivament es fa, per la línia masculina (QUADRE 5).

LA RESIDÈNCIA COM A PROCÉS

La necessitat d'introduir la perspectiva processual en l'estudi de la residència ha estat reclamada amb freqüència pels crítics a la seva anàlisi dels censos de població. Com ja va assenyalar M. Fortes (1958 p.3), les formes residencials que

reflecteixen els censos són la cristallització del procés de desenvolupament del grup domèstic en un moment donat.

L'aproximació processual a la residència pot fer-se des de dues perspectives: la dels individus, analitzant les diferents formes residencials en què viu una persona al llarg de la seva vida o durant el seu matrimoni; i la del grup, veient els tipus residencials que aquest va adoptant al llarg del temps. L'anàlisi dels cicles individual i familiar (perspectiva individual) presentaven l'avantatge sobre l'anàlisi del curs domèstic (perspectiva del grup) de poder-se delimitar a partir de fets preciosos: el naixement, el casament i la mort. El curs domèstic, en canvi, en la major part de les ocasions es delimita per factors derivats de les fonts disponibles (X. Roigé, 1989 p: 40). Malgrat això, l'anàlisi o la parella com a unitat d'anàlisi, es pot caure en l'error de veure el desenvolupament del curs domèstic i les formes residencials complexes com la suma de cicles familiars i unitats conjugals. Un grup residencial de tipus extens o múltiple és diferent a la suma de grups de tipus conjugal, ja que les relacions que es donen entre els seus membres són diferents. Igualment, el desenvolupament del curs domèstic és un procés continuat en el qual entren i surten persones i no pot plantejar-se com la successió de cicles familiars independents amb un principi i una fi. Com assenyalen R. Sieder i M. Mitterauer (1984 p: 339) «qualsevol intent de separar un "cicle familiar" o una "unitat familiar conjugal" aconduïx a un desmembrament artificial d'una unitat social d'interacció». Per aquests autors, el concepte de cicle familiar definit com aquell que s'inicia amb el matrimoni i finalitza amb la mort del cònjuge sobrevivint, està basat en un tipus de família nuclear i neolocal, per la qual cosa no és vàlid per l'anàlisi de les formes familiars complexes (M. Mitterauer i R. Sieder, 1979 p: 280).

Per tot això, i malgrat les dificultats de delimitació que suposa, s'ha optat per l'estudi processual de les formes residencials a partir de la reconstrucció de cursos domèstics. A més a més, també s'ha utilitzat el concepte de cicle familiar per fixar uns moments concrets en el desenvolupament de curs domèstic a partir dels quals analitzar l'evolució de les formes residencials, sense que això signifiqui, però, anar més enllà d'una distinció operativa.

LA CONTINUÏTAT DEL GRUP RESIDENCIAL

Una primera qüestió que sorgeix en donar un enfocament temporal a l'anàlisi de les formes de residència és la de la continuïtat dels GR al llarg del temps. Entre un cens i el següent sempre hi ha uns GR que continuen, altres que desapareixen i uns altres que són nous. Aquest moviment presenta intensitats diferents amb relació al context socioeconòmic i la demografia, donant lloc a períodes amb una important aparició i/o desaparició de GR i altres de relativa estabilitat.

QUADRE 6
EVOLUCIÓ DEL MOVIMENT I CONTINUÏTAT INTERCENSAL DELS GR EL POAL
1940-1986

Quadre 6a. *Moviment per períodes desenal*

anys	GR	C	%C	D	%D	N	%N
1940	151						
1950	172	134	88.74	17	11.26	38	22.09
1960	180	148	86.05	24	13.95	32	17.78
1970	183	159	88.33	21	11.67	24	13.11
1981	177	156	85.25	27	14.75	21	11.86

Quadre 6b. *Moviment per períodes quinquennals*

anys	GR	C	%C	D	%D	N	%N
1945	164						
1950	172	154	93.90	10	6.10	18	10.47
1955	177	159	92.44	13	7.56	18	10.17
1960	180	166	93.79	11	6.21	14	7.78
1965	185	169	93.89	11	6.11	16	8.65
1970	183	175	94.59	10	5.41	8	4.37
1975	-	-	-	-	-	-	-
1980	177	-	-	-	-	-	-
1986	179	165	93.22	12	6.78	14	7.82

Nota: (C) nombre de GR que continuen i (D) nombre de GR que han desaparegut respecte al cens anterior. (N) nombre de GR nous que no apareixen en cens anterior. El % de (C) i (D) fa referència al total de GR del cens anterior, el % de (N) al total de GR del cens de l'any.

Font: elaboració pròpia a partir dels censos de població.

Les dades que ofereix el QUADRE 6 mostren com, al llarg del període analitzat, hi ha una forta tendència a l'estabilitat en els GR: més del noranta per cent dels grups residencials es mantenen durant cinc anys i més del vuitanta-cinc per cent durant deu anys seguits. Aquesta estabilitat està ocasionada per factors diferents. D'una banda, la crisi econòmica i social general de la post-guerra feia menys atractiva i més difícil l'emigració i va frenar la desaparició de GR fins a mitjans dels anys cinquanta. D'altra banda, la combinació entre l'expansió agrícola i la mecanització també està en la base d'aquesta estabilitat a partir de mitjans de la dècada de 1950. Així, mentre que l'expansió agrícola feia possible que les explotacions agrícoles existents poguessin subsistir, la disminució de les

necessitats de força de treball a causa de la mecanització i l'atracció cada vegada més important que exercien les zones industrials, potenciava que els fills cabalers emigrassin i no es quedessin al poble i que tampoc arribessin noves famílies per establir-s'hi.

Malgrat la tendència a la continuïtat dels GR que mostren les dades anteriors, quina és la permanència que tenen aquests cursos domèstics? L'anàlisi de la durada dels cursos domèstics posa de manifest l'existència de dos tipus de comportament. D'una banda, hi ha els grups que presenten cursos domèstics de *llarga durada*, és a dir, que poden seguir-se durant més de sis censos, aproximadament trenta anys, que seria el període mínim per a que es produís un relleu generacional. Aquests tipus de cursos són els majoritaris ja que representen el 59,2 % dels iniciats entre 1883 i 1970 (QUADRE 7).²¹ De l'altra banda, hi ha els cursos domèstics de *curta durada*, que poden observar-se al llarg d'un màxim de sis censos, que apareixen en una proporció gens menyspreable: un 40 % del total (el 16,7 % del total només surten en un cens i el 23 % del total poden seguir-se entre dos i sis censos).

QUADRE 7

Extensió dels cursos domèstics segons el període d'inici i la durada de l'observació. El Poal, 1883-1970.

Nombre de censos en què pot observar-se els cursos domèstics

inici de l'observació	1 cens				de 2 a 6 censos				més de 6 censos			
	N	%	S	%	N	%	S	%	N	%	S	%
1883	3	5,4	-	-	5	9,1	-	-	2	3,6	45	81,8
1884-1898	3	10,0	-	-	9	30,0	-	-	6	20,0	12	40,0
1899-1910	2	10,0	1	5,0	5	25,0	1	5,0	2	10,0	9	45,0
1911-1930	13	16,7	1	1,3	8	10,3	5	6,4	4	5,1	47	60,3
1931-1950	14	20,6	2	2,9	10	14,7	1	1,5	16	23,5	25	36,8

21. El període relativament curt que abasta el present treball fa difícil tractar el tema de la continuïtat dels grups residencials al llarg del temps. És per això que, per aquest aspecte concret, s'ha agafat un període més ampli (cent anys) per poder seguir les incidències dels cursos domèstics de forma més complerta. L'anàlisi de la relació entre l'extensió dels cursos domèstics i el moment d'inici i la durada de l'observació només s'ha pogut fer fins el 1970. En faltar el cens de 1975, les dades que s'obtidrien fins el 1986 serien parcials. D'altra banda, cal tenir en compte que els cursos iniciats a partir de 1955 no s'han pogut seguir durant sis censos ja que l'observació finalitza el 1986, pel que les xifres dels cursos domèstics que han durat més de sis censos relatives al període 1951-1970 són forçosament menors.

1951-1970	11	20,8	1	1,9	22	41,5	7	13,2	5	9,4	7	13,2
Total	46	15,1	5	1,6	59	19,4	14	4,6	35	11,5	145	47,7

Nota: (N) cursos que no s'estenen; (S) cursos que s'estenen com a mínim en un cens del període observat.

Font: elaboració pròpia a partir de la reconstrucció dels cursos domèstics.

Aquest doble comportament dels GR està en relació amb la seva posició socioeconòmica, com posem en evidència les xifres del QUADRE 8. Dels norantadós GR que el 1950 posseïen una RLI de fins a cinc-centes pessetes, sis (6,5 %) apareixien en un únic cens, nou (9,8 %) entre dos i sis censos i els setanta-set GR restants (83,7 %) podien seguir-se durant set censos i més.²² En canvi, excepte en un cas, tots els GR que posseïen més de cinc-centes pessetes de RLI poden observar-se durant més de sis censos. Igualment, els cursos domèstics de la major part dels GR amb una RLI de més de cinc mil pessetes el 1950, cinc ja apareixien el 1883 i també vuit dels dinou que posseïen entre dues mil i cinc mil pessetes (QUADRE 8).

QUADRE 8

Extensió del curs domèstic segons la durada de l'observació i la posició econòmica del GR El Poal, 1950²³

Nombre de censos en què pot observar-se els cursos domèstics

valor de la RLI	1 cens				de 2 a 6 censos				més de 6 censos			
	N	%	S	%	N	%	S	%	N	%	S	%
0 a 500 pta.	5	5,4	1	1,1	9	9,8	-	-	19	20,7	58	63,0
501 a 2.000	-	-	-	-	-	-	-	-	2	3,8	53	98,2
2.001 a 5.000	-	-	-	-	-	-	-	-	2	10,5	17	89,5

22. El pes real dels cursos domèstics de *curta durada* queda amagat en aquestes dades respecte al total de cursos analitzats, com a conseqüència de que la mobilitat de GR del cens de 1950 és relativament baixa: només un 9,3 % del total de GR d'aquest any pertanyen a cursos domèstics de sis o menys censos de durada enfront de la mitjana per a tot el període que és del 40,7 % (QUADRE 7).

23. Dels GR que apareixen en el cens de 1950 se n'ha seguit el curs domèstic abans i després d'aquesta data. La classificació econòmica s'ha fet a partir dels repartiments de contribució del mateix any (vegeu QUADRE 4). Dels 172 GR que apareixen l'any 1950, n'hi havia noranta-un (el 52,9 %) que tenien béns per una RLI fins a cinc-centes pessetes, cinquanta-cinc (el 31,9 %) entre cinc-centes i dues mil pessetes, dinou (11,1 %) entre dues mil i cinc mil pessetes i sis (el 3,5 %) amb més de cinc mil pessetes de RLI.

més de 5.000	-	-	-	-	1	6,7	-	-	-	-	5	83,3
Total	5	2,9	1	0,6	10	5,8	-	-	23	13,4	133	77,3

Nota: (N) cursos domèstics que no s'estenen i (S) cursos que s'estenen al llarg del període d'observació. La classificació econòmica fa referència a l'any 1950, per la qual cosa no s'han tingut en compte els recursos iniciats més tard d'aquest any.

Font: elaboració pròpia a partir de la reconstrucció dels cursos domèstics i els repartiments de contribució rústica

Així doncs, els cursos domèstics de *llarga durada* estan relacionats amb aquells GR que posseeixen un patrimoni que els permet sobreviure i que els lliga al poble. Pel contrari, els cursos domèstics de *curta durada* sorgeixen de grups que gairebé no posseeixen béns. Son grups residencials de cabalers/res d'altres cases del poble que han rebut alguna parcel·la de terra com a dot, de mossos i criades que formen una nova unitat residencial en casar-se i grups d'immigrants d'altres pobles que arribaven atrets per les possibilitats de treball. Tots aquests grups depenen del treball o jornal i/o de l'accés a terres en arrendament o parceria per sobreviure i és per això que, si la situació no els és favorable o troben fora una perspectiva laboral i econòmica millor, emigren després d'estar alguns anys al Poal. Només en aquells casos en què han pogut adquirir un petit patrimoni que els doni una major independència laboral, la tendència a la mobilitat es converteix en estabilitat.

EL CICLE FAMILIAR I ELS MODELS DE RESIDÈNCIA POSTMATRIMONIAL

Més amunt s'ha posat de manifest que existeix una tendència a seguir el model cultural de residència, malgrat les variacions en les proporcions de cada tipus residencial. L'anàlisi de les formes residencials en relació amb el cicle familiar permet conèixer el grau de seguiment d'aquests models, ja que l'inici del cicle familiar és el moment quan es plantegen les preferències residencials (X. Roigé, 1989; p.43).

QUADRE 9
Evolució de la residència a l'inici del cicle familiar. El Poal, 1931-1986

tipus	1931-1950		1951-1970		1971-1986	
	CF	%	CF	%	CF	%
Total 3	44	38,60	21	21,00	18	43,90
4a	11	9,65	7	7,00	6	14,63
4b	-	0,00	-	0,00	-	0,00
4c	1	0,88	3	3,00	-	0,00
4d	11	9,65	5	5,00	-	0,00
Total 4	23	20,18	15	15,00	6	14,63

5a	6	5,26	26	26,00	9	21,96
5b	39	34,21	35	35,00	7	17,07
5c	-	0,00	-	0,00	-	0,00
5d	2	1,75	3	3,00	1	2,44
Total 5	47	41,23	64	64,00	17	41,46
4 + 5	70	61,40	79	79,00	23	51,10
TOTAL	114	100,00	100	100,00	41	100,00

Nota: CF, núm. de cicles familiars. L'estructura residencial fa referència al primer cens després de la celebració del matrimoni.

Font: elaboració pròpia a partir de la reconstrucció dels cursos domèstics.

El QUADRE 9 presenta unes dades que mostren com les formes complexes han estat el tipus de residència postmatrimonial preferit. Els cicles familiars que s'han iniciat en GR amb formes de tipus extens i múltiple oscil·len entre el 51 i el 79 % de tots els cicles familiars començats al llarg de l'observació. Malgrat aquest predomini, s'observen dues tendències generals en l'evolució de les preferències residencials. Una primera d'augment de la proporció de cicles familiars que s'inicien formant part d'un grup residencial de tipus complex que va fins al 79 % de 1970. Aquest increment està en relació amb canvis en la conjuntura econòmica, demogràfica i social que van fer possible, i preferible, el seguiment del model de residència postmatrimonial. D'una banda, l'allargament de l'esperança de vida de les persones va permetre que cada vegada fossin més els pares que eren vius en el moment del casament del seu fill/lla hereu. De l'altra, els canvis succeïts en l'estructura agrària i les possibilitats laborals fora de la comarca d'ençà de 1950, van afavorir que els cabalers/res optessin per l'emigració en comptes d'instal·lar-se al poble formant una nova casa i, com a conseqüència d'això, baixés de manera considerable el pes de cicles iniciats en formes conjugals. Així mateix, l'expansió agrícola va fer possible que el fill hereu continués fent de pagès i es quedés a residir amb els pares. A partir de 1970 s'intueix una nova tendència caracteritzada per la reducció del pes dels cicles familiars que comencen dins de GR de tipus complex. Aquest fet està vinculat al canvi en els models residencials cap a la residència postmatrimonial independent que s'ha explicat en un apartat anterior.

La residència conjunta de la nova parella amb els germans i germanes solters d'aquells dels cònjuges que ha estat anomenat hereu és un altre dels trets del model residencial. Novament, el pes relatiu dels cicles familiars que s'inicien en formes residencials del tipus 4c, 4d i 5b, mostra una tendència al seguiment del model: el 44,7 % de tots els cicles familiars iniciats entre 1931-1950 i el 72,9 % dels que ho van fer dins de GR complexos començaren en formes d'aquest tipus, el 43,0 % i 54,4 % respectivament els anys 1951-1970 i, finalment, el 17,1 % del total i el 30,4 % dels començats en formes complexes de 1971 a 1986 (QUADRE 9). Amb tot, però, es pot observar una tendència a la ràpida disminució del pes d'aquestes formes residencials en l'inici del cicle familiar.

QUADRE 10
Evolució de la residència a la fi del cicle familiar. El Poal, 1883-1981

tipus	1931-1950		1951-1970		1971-1986	
	CF	%	CF	%	CF	%
1a	1	2,50	2	2,50		
1b	4	10,00	8	10,00		
1c	-	0,00	-	0,00		
1d	-	0,00	-	0,00		
1e	-	0,00	-	0,00	-	0,00
Total 1	5	12,50	10	12,50	-	0,00
2a	-	0,00	-	0,00	-	0,00
2b	-	0,00	1	1,25	-	0,00
2c	1	2,50	-	0,00	-	0,00
Total 2	1	2,50	1	1,25	-	0,00
3a	2	5,00	1	1,25	-	0,00
3b	-	0,00	3	3,75	-	0,00
3c	1	2,50	1	1,25	-	0,00
3d	3	7,50	5	6,25	-	0,00
Total 3	6	15,00	10	12,50	-	0,00
4a	17	42,50	41	51,25	8	66,67
4b	-	0,00	-	0,00	-	0,00
4c	-	0,00	2	2,50	-	0,00
4d	9	22,50	8	10,00	-	0,00
Total 4	26	65,00	51	63,75	8	66,67
5a	1	2,50	2	2,50	2	16,67
5b	1	2,50	5	6,25	2	16,67
5c	-	0,00	-	0,00	-	0,00
5d	-	0,00	1	1,25	-	0,00
Total 5	2	5,00	8	10,00	4	33,33
4+5	28	70,00	59	73,75	12	100,00
TOTAL	40	100,00	80	100,00	12	100,00

Nota: l'estructura residencial fa referència al cens anterior a la fi del cicle familiar.

Font: elaboració pròpia a partir de la reconstrucció dels cursos domèstics.

L'anàlisi de les formes de residència a la fi del cicle familiar permet comprovar si el tipus de residència sofreix variacions durant el seu desenvolupament (QUADRE 10).²⁴ Igual que succeïa en l'inici del cicle familiar, en finalitzar també predominen

24. El darrer tall (1971-1981) queda més curt com a conseqüència de la manca de les dades de 1991, la qual cosa no permet comprovar la finalització de cicles familiars que encara apareixen el 1986.

les formes residencials extenses i múltiples. Pot observar-se, però, que la proporció de cicles familiars que finalitzen en una forma complexa és més elevat que no pas els que l'inicien, tant si es comparen les dades d'un mateix tall cronològic com si es contrasten les dades d'una mateixa cohort a l'inici i a la fi del seu cicle familiar. Aquesta diferència és deguda al model residencial seguit pels cabalers, els quals adopten una residència independent dels seus pares en casar-se però, després, incorporen al GR un dels seus fills casats.

D'altra banda, també s'observa que els cicles familiars que finalitzen en formes esteses cap els col·laterals (4c, 4d, 5c i alguns casos de 5d), tenen un pes inferior al dels que s'havien iniciat en aquestes formes. Dels cicles finalitzats en GR de tipus complex entre 1931 i 1950 un 32,1 % ho feien en formes complexes amb col·laterals, un 18,6 % el període 1951-1970 i cap entre 1971 i 1981. Davant d'aquestes dades pot afirmar-se que, la residència conjunta amb els germans/nes solters/res, és una forma temporal que desapareix a mesura que els cabalers/res van casant-se i abandonant el GR d'origen.

En el QUADRE 10, a més a més del predomini de cicles que finalitzen en formes complexes s'hi observa una proporció relativament important de cicles familiars que finalitzen amb la residència d'un dels cònjuges sols o bé la parella sola sense fills (tipus 1a, 1b i 3a): el 17,5 % el període 1931-1950 i el 13,75 % de 1951 a 1980. Aquest cicles, alguns dels quals responen a parelles sense fills, s'expliquen per l'existència d'un sector de GR amb pocs recursos els fills dels quals han preferit l'emigració a quedar-se a casa com a hereus: dels setze cursos domèstics que entre 1950 i 1970 finalitzaren en formes del tipus 1, en dotze casos corresponien a GR que en l'any 1950 tenien una RLI de fins a dues mil pessetes i, en cap cas, això es produí en els GR amb una RLI de més de cinc mil pessetes.

EL DESENVOLUPAMENT DEL CURS DOMÈSTIC

Les dades anteriors confirmen àmpliament el seguiment del model cultural de residència que ja s'apuntava a partir de l'anàlisi dels censos. La reconstrucció dels cursos domèstics, però, ofereix una visió més matisada d'aquest seguiment, ja que abraça tots els GR apareguts al Poal i no només els cicles familiars que s'hi han iniciat o hi han finalitzat.

De la reconstrucció dels cursos domèstics apareguts en els censos del Poal entre 1883 i 1970, el 53,9 % del total van adoptar formes complexes en algun moment del seu desenvolupament. Aquestes dades, que d'una banda confirmen la tendència a l'extensió, de l'altra posen en relleu l'existència d'un nombre considerable de GR que no ho fan. Com en el cas de la durada dels GR, hi ha dues pautes de comportament diferencial: uns cursos domèstics que adopten formes complexes en algun del seu desenvolupament i altres que es mantenen sempre en formes residencials simples. L'anàlisi de l'extensió dels cursos domèstics en relació a la durada de l'observació, però, mostra que ambdós fenòmens estan estretament lligats. Així, mentre que dels GR que apareixen

únicament en un cens només un 9,8 % (cinc de cinquanta-un) tenen formes complexes, aquest percentatge puja a un 19,2 % (atorze de setanta-tres) en els que l'observació es fa entre dos a sis censos i fins a un 80,6 % (cent-quaranta-cinc de cent-vuitanta) entre els cursos domèstics que poden seguir-se durant set censos i més (QUADRE 7).

D'aquestes dades, però, no se'n pot deduir que el percentatge de cursos domèstics que en algun moment del seu desenvolupament passen per formes extenses o múltiples depengui de les limitacions temporals. No és la durada dels cursos domèstics el que fa que els GR adoptin formes complexes, sinó a l'inrevés: com a conseqüència de l'adopció de formes residencials complexes els GR es mantenen al llarg del temps.

Com ja s'ha afirmat abans, el que determinada la durada del curs domèstic i la seva extensió són les estratègies reproductives del grup residencial i aquestes depenen de la posició socioeconòmica. Entre els cursos de *llarga durada* l'extensió de les formes residencials és el reflex del seguiment d'unes estratègies encaminades a assegurar la continuïtat del grup al llarg del temps. En canvi, entre els cursos de *curta durada*, malgrat la incidència real de les limitacions temporals, el seguiment d'estratègies de producció i reproducció diferents és el que fa que no s'adoptin diferent. Aquest fet es reflecteix en les dades obtingudes de posar en relació la posició socioeconòmica dels GR, la durada dels seus cursos domèstics i l'adopció de formes extenses o no.

Prenent en consideració les diferències econòmiques entre els GR dels cens de 1950 (QUADRE 8) s'observa com, a igual durada de l'observació, hi ha una major tendència a l'extensió com més elevada és la posició socioeconòmica dels GR: dels setanta-set GR que poden seguir-se durant més de sis censos i que el 1950 tenen una RLI de fins a cinc-centes pessetes, en dinou casos (el 24,68 %) no s'estenen al llarg de tot el període observat (1883-1986), mentre que no ho fan dos de cinquanta-cinc (el 3,8 %) dels que tenen entre cinc-centes i dues mil pessetes, dos sobre dinou (10,53 %) dels que la seva RLI va entre les dues mil i les cinc mil pessetes i cap dels que tenen més de cinc mil pessetes de RLI.

Del seguiment d'alguns cursos domèstics de *llarga durada*, poden destacar-se'n alguns aspectes que posen de manifest la relació del fenomen de la residència amb els factors demogràfics, socials, econòmics i culturals. En primer lloc, l'estricta seguiment del model la major part de les vegades, amb la residència postmatrimonial del fill mascle primogènit amb els seus pares, o amb el sobrevivint d'aquests, i els germans i germanes solters. Aquest fet porta a que les cases vagin adoptant una forma o altra de residència complexa al llarg del desenvolupament del curs domèstic.

En segon lloc, la forta incidència de la demografia com a factor limitador de la composició del grup residencial i en el nombre de persones coresidents. Durant el període d'observació és freqüent que els hereus, un cop casats, no puguin residir amb els seus pares a causa de la mort d'un d'ells abans del seu matrimoni.

Aquest fet, a més a més d'estar relacionat amb la mortalitat dels pares abans del matrimoni dels fills, també està lligat amb la relativament elevada edat de matrimoni d'aquests. Els moments del curs domèstics en els quals no hi ha cap unitat conjugal sencera en el GR són un altre fenomen que apareix també relacionat amb les defuncions. Igualment, sorgeixen grups on la coresidència de diverses unitats conjugals és amb la filla promogènita o bé alguna altra persona i no amb el fill mascle primogènit com marca el model. Aquests casos són conseqüència del fet que només s'han tingut filles o bé ha calgut adoptar algú davant la impossibilitat de la parella per tenir fills. Finalment, també pot observar-se com la natalitat, mortalitat i nupcialitat causen una gran variabilitat en el nombre de persones coresidents.

Un tercer aspecte a destacar és la incidència dels factors econòmics en les formes residencials. Les possibilitats econòmiques de la casa, les necessitats de força de treball, l'oferta de treball al poble o fora d'ell, etc., són elements que incideixen en la composició del GR. D'una banda, la manca de mà d'obra familiar per explotar els recursos de la casa o bé el desequilibri en la composició del GR en relació amb la divisió social del treball, potencien la incorporació de nous membres al grup. De l'altra, la impossibilitat d'oferir ocupació a tots els membres de la casa, potencia l'emigració d'alguns d'ells (per exemple les filles) mentre que altres continuen dins la casa.

La modificació de les formes residencials en relació amb les necessitats d'atenció i suport als membres de la casa és una altra de les qüestions que apareixen en l'anàlisi. La incorporació al grup residencial d'aquelles persones que, per la seva situació econòmica o física, necessiten un suport especial en un determinat moment de la seva vida (vídues amb fills petits, pares vells, germans solters grans, etc.), o bé el tancament d'una casa quan els seus membres no poden valer-se per ells mateixos i la seva incorporació a un altre grup, són una mostra d'això.

Finalment, les relacions personals i les friccions que aquestes poden comportar també apareixen com un element emmotllador de les formes residencials. Són, per exemple, els casos de separació de la residència com a conseqüència de les desavinences i el conflicte entre la parella dels pares i la del fill hereu, el cap de casa i els seus germans solters, etc.

El seguiment de diversos cursos domèstics de *curta durada* també mostra com, les formes que prenen, són el resultat de l'adaptació de la casa al context general, de la situació demogràfica i econòmica particular i de les necessitats de cura de les persones. Aquests cursos domèstics, però, presenten uns trets diferents als de *llarga durada*. Primer, la manca de continuïtat dels GR a causa de la seva desaparició temporal o definitiva per emigració, o bé per la dispersió dels fills i/o el celibat dels que es queden vivint amb els pares.

En segon lloc, aquestes cases depenen del treball a jornal per sobreviure i, per tant, adopten les formes residencials que els permet aprofitar millor la seva

capacitat laboral. Els fills i filles, davant de la manca de perspectives laborals al poble o bé per l'oferta d'unes condicions millors fora d'ell, abandonen el GR abans de casar-se i se'n van a treballar com a mossos, criades, treballadors industrials o dels serveis. D'altra banda, el fet que la casa no disposi d'un patrimoni per transmetre fa que l'emigració també afecti sovint al fill primogènit i, a la fi, sigui una filla la que es quedi a viure amb els pares.

CONCLUSIONS

L'adopció d'una perspectiva processual en l'anàlisi de les formes residencials ha posat en evidència el que ja s'apuntava en l'anàlisi estadística del censos: primer, la tendència a l'extensió dels GR; i, segon, que no totes les cases ni qualsevol d'elles adopten residències complexes al llarg dels seus cursos domèstics. Malgrat la influència real de les limitacions demogràfiques i econòmiques, les formes complexes de residència són el fruit del seguiment d'unes estratègies productives i reproductives per part del membres d'una cas. Aquestes estratègies són construïdes en funció de la posició social del grup i dels models culturals de residència i són la resposta a un context demogràfic, econòmic i social particular.

En concret s'ha posat de manifest l'existència de dos grans pautes de comportament. Una, seguida per aquelles cases que tenen un patrimoni que els permet viure a partir de la seva explotació i que es transmet de generació en generació. Aquestes cases presenten una tendència desenvolupar cursos domèstics de *llarga durada* seguint el model cultural de transmissió i a adoptar formes extenses i múltiples.

L'altra, és seguida per aquells grups on la supervivència depèn de la seva força de treball i pràcticament no tenen béns per transmetre. Aquestes cases presenten una menor continuïtat en el temps del grup i una menor tendència a les formes residencials complexes, a causa del curt període en què poden ser observats o bé per l'abandonament del GR patern per part de tots els fills i la desaparició d'aquest amb la mort dels pares. No és, però, la durada del període en què aquests grups són observables o la forma residencial que adopten el que els distingeix realment dels cursos domèstics de *llarga durada*. Les desigualtats entre un i altre tipus són el resultat del seguiment d'estratègies productives i reproductives diferents, que donen com a resultat relacions distintes entre els membres de la casa. Així, quan a aquestes cases apareixen formes residencials complexes, estan en relació amb estratègies de supervivència en moments de crisi i de cura de persones.

D'altra banda, també s'ha pogut observar la sensibilitat que presenten les formes residencials als factors demogràfics i econòmics. Les continuades variacions residencials en relació amb els processos demogràfics dels grups residencials i davant dels canvis de conjuntures econòmiques i demogràfiques, en són una mostra. Malgrat això, els models culturals entorn la casa i la residència actuen com a models de referència, essent les formes de residència preferides aquelles

que hi coincideixen: la residència independent quan ambdós cònjuges són cabalers i la coresidència amb els pares quan un d'ells és hereu. Com que en el sistema hereditari són preferits els homes sobre les dones, la coresidència amb els pares del marit és molt més freqüent que amb els pares de la muller.

BIBLIOGRAFIA

BERKNER, L.K. «The Use and Misuse of Census Data for the Historical Analysis of Family Structure» *Journal of Interdisciplinary History*, 5 (4) (1975), p. 721-738.

BESTARD, J. «La historia de la familia en el contexto de las ciencias sociales» *Quaderns de l'Institut Català d'Antropologia*, 2 (1980), p. 154-162.
Casa y familia. Parentesco y reproducción doméstica en Formentera. Palma de Mallorca: Institut d'Estudis Baleàrics, 1986.

BESTARD, J.; CONTRERAS, J. «Algunas reflexiones en torno a la familia y los estudios locales» A: *La vida quotidiana dins la perspectiva històrica*. Palma de Mallorca: Institut d'Estudis Baleàrics, 1985.

A. «Ménage ef famille. Études sur la dimension et la structure du groupe domestique» *Annales ESC*, 29 (3) (1974), p. 777-786.

COMAS D'ARGEMIR, D.; BODOQUE, I.; FERRERES, S.; ROCA, J. *Vides de dona. Treball, família i sociabilitat entre les dones de classes populars (1900-1960)*. Barcelona. Fundació Serveis de Cultura Popular-Editorial Alta Fulla, 1990.

COMAS D'ARGEMIR, D. «Household, Family, and Social Stratification: Inheritance and Labor Strategies in a Catalan Village (Nineteenth and Twentieth Centuries)». *Journal of Family History*, 13 (1) (1988), p. 143-163.

«Casa y comunidad en el Alto Aragón. Ideales culturales y reproducción social» A: LISÓN TOLOSANA, C. [comp] *Antropología de los Pueblos del Norte de España*. Madrid: Universidad Complutense-Universidad de Cantabria, 1991, p. 131-150.

CONTRERAS, J. "Los grupos domésticos: estrategias de producción y reproducción. Estudio introductorio". A PRAT, J.; MARTÍNEZ, U.; CONTRERAS, J.; MORENO, I. [ed] *Antropología de los pueblos de España*. Madrid: Taurus, 1991, p. 343-380.

DUPÀQUIER, J.; DEMONET, M. "Ce qui fait les familles nombreuses". *Annales ESC*, 27 (4/5) (1972), P. 1025-1045.

ESTRADA BONELL, F. *Casa, matrimoni i herència al Pla d'Urgell*. Tesi de llicenciatura presentada a la Universitat de Barcelona, 1986.

"La casa al Pla d'Urgell. Transformacions socioeconòmiques i canvis en els models familiars". A: PONCE, S.; FERRER, LL. [coord.] *Família i canvi social a la Catalunya contemporània*. Vic. Eumo. 1994a, p. 95-122.

La casa al Pla d'Urgell. Transformacions socioeconòmiques i canvis en els models culturals. Tesis doctoral presentada al Departament d'Antropologia Social de la Universitat de Barcelona, 1994b.

FINE-SOURIAC, A. "La famille-souche pyrénéenne au XIX siècle: quelques réflexions de méthode". *Annales ESC*, 32 (3) (1977), p. 478-487.

FLANDRIN, J.L. *Orígenes de la familia moderna*. Barcelona: Crítica, 1979.

FORTES, M. "Introduction". A: GOODY, J. [ed] *The Developmental Cycle in Domestic Groups*. Cambridge: Cambridge University Press, 1958, p.1-14.

GOODENOUGH, W.H. "Residence rules". *Southwestern Journal of Anthropology*, 12 (1955), p. 22-37.

KERTZER, D.I. *Family Life in Central Italy, 1880-1910*. New Brunswick: Rutgers University Press, 1984.

LASLETT, P. "Introduction: The History of the Family" a LASLETT, P.; WALL, R. [ed] *Household and Family in the Past Time*. Cambridge: Cambridge University Press, 1972a, p.3-89.

LENCLUD, G. "Des feux introuvables, L'organisation familiale dans un village de la Corse traditionnelle". *Études rurales*, 76 (1979), p. 7-50.

MITTERAUER, M i SIEDER, R. "The Developmental Process of Domestic Groups: Problems of Reconstruction and Possibilities of Interpretation". *Journal of Family History*, 4 (3) (1979), p. 257-283.

PORCIOLES COLOMER, J.M. "Règim econòmic-familiar al Baix-Urgell i Segrià". *DDAA Conferències sobre varietats comarcals del Dret civil català*. Barcelona: Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Catalunya, 1934, p. 161-192.

ROIGÉ VENTURA, X. *Família i grup domèstic. Estratègies residencials al Priorat (s. XIX-XX)*. Lleida: Estudi General de Lleida, 1989. (Espai i temps ; 5).

SEGALEN, M. *Antropología histórica de la familia*. Madrid: Taurus, 1992.

SIEDER, R i MITTERAUER, M. "The Reconstructions of the Family Life Course: Theoretical Problems and Empirical Results". A: WALL, R.; AROBIN, J.; LASLETT, P. [ed] *Family Forms in Historic Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983, p. 309-346.

SMITH, H. "Family and Class. The Household Economy of Languedoc Winegrowers, 1830-1870". *Journal of Family History*, 9 (1) (1984), p. 64-87.

VIAZZO, P.P. ALBERA, D. *The Peasant Family in Northern Italy, 1750-1930. A: Reassessment*, 1990. [Mecanografiat].

WRIGLEY, E.A. *Historia y población. Introducción a la demografía histórica*. Barcelona: Crítica, 1985.